

С. В. СМІРНОВ

МІСЦЕВА ГЕНЕТИЧНА ПІДСНОВА НАДПОРІЗЬКОГО МЕЗОЛІТУ

Археологічними роботами останніх років, проведеними на Дніпровських порогах, встановлено, що Надпоріжжя було значним регіоном розвитку пізнього палеоліту. Більш як сорок пізньопалеолітичних місцезнаходжень, серед яких є близько десятка пам'яток з численним інвентарем, характеризують надпорізький палеоліт як явище досить складне і своєрідне. Зараз є всі підстави вважати, що у верхньому палеоліті порогів, на всьому протязі його існування, єдиного культурно-історичного пласту не було, що свідчить про відсутність єдиної лінії етнічного розвитку на цій території.

У з'ясуванні історичної ролі надпорізького палеоліту питання ув'язки його з місцевими мезолітичними комплексами набуває першорядного значення. Це завдання тим більш важливе, що в мезоліті порогів поєдналися різні лінії розвитку мезолітичного населення з різними проявами його матеріальної культури.

До найбільш ранніх мезолітичних пам'яток порогів відносяться середні шари Осокорівки¹, ранній вік яких в рамках мезоліту визначається досить вмотивовано. Цим же часом датується частина матеріалів Ямбурга².

До більш пізнього часу відноситься мезолітичний комплекс з острова Кізелевого³, вироби якого дають можливість говорити про типологічні зв'язки цієї пам'ятки з пам'ятками кукрекського типу⁴. Більш виразні кукрекські риси притаманні місцезнаходженню поблизу с. Василівка⁵. Від цих пам'яток відрізняється комплекс з п'ятого пункту острова Сурського⁶, який зіставляється в загальних рисах з мезолітичними знахідками, виявленими поблизу с. Привільного⁷.

Окрім перелічених пам'яток в Надпоріжжі, як відомо, розкопано три мезолітичних могильники. Краніологічні матеріали Волоського могильника дали змогу виявити існування на порогах в мезолітичний час

¹ Ю. Г. Колосов. Некоторые позднепалеолитические стоянки порожистой части Днепра (Осокоровка, Дубовая балка, Ямбург). Додаток у кн.: П. Н. Борисковский и Н. Д. Праслов. Палеолит бассейна Днепра и Приазовья.—САИ, вып. АІ—5. М.—Л., 1964, стор. 42—46.

² Ю. Г. Колосов. Вказ. праця, стор. 47—49.

³ М. Рудинський. Стоянки з мікролітичним інвентарем на острові Кізелевому.—АП, т. II. К., 1949, стор. 264—273.

⁴ Д. Я. Телегин. Мезолит Левобережной Украины.—МИА, № 126. М.—Л., 1966, стор. 106.

⁵ В. Н. Даниленко. Неолит Украины, К., 1969, стор. 24.

⁶ Там же.

⁷ Д. Я. Телегин. Вказ. праця, стор. 106.

населення, джерела культури якого знаходяться далеко на півдні⁸. Перший і Третій Василівський могильники залишені населенням, що відноситься до протоевропейського антропологічного типу⁹.

Цілком очевидно, що при визначенні генетичної підоснови мезоліту порогів пошук близьких індустриальних комплексів палеолітичної та мезолітичної доби мусить обмежуватись пам'ятками, що не мають між собою великого хронологічного проміжку. В цьому відношенні цікаві ранньомезолітичні пам'ятки Ямбург та Осокорівка. Оскільки матеріали Ямбура, одержані в результаті розкопок, майже повністю загинули під час війни, а знахідки, зібрані на поверхні, розподіляються на ранній і пізній комплекси досить умовно, слід звернутися в першу чергу до матеріалів Осокорівки.

При розкопках цієї пам'ятки у 1946 р. І. Ф. Левицьким було зафіксовано 22 горизонти, серед яких не всі мають самостійний характер. На думку Ю. Г. Колосова, на стоянці можна зафіксувати лише 18 горизонтів залягання археологічного матеріалу, які дали далеко не однакову кількість крем'яних виробів¹⁰. Найбільше матеріалу було одержано з горизонту З—В, який мав вигляд прошарку товщиною 2—3,5 см, а на місці жител товщиною до 10 см.

За даними Ю. Г. Колосова, інвентар шару становить 67 скребків, 23 різці, 43 вістря¹¹. На жаль, не всі перелічені вище вироби збереглися. Як свідчить приведений номенклатурний список (див. табл. 1), основною типологічною одиницею колекції, що збереглася, є скребки. Ось чому при визначенні генетичних коренів Осокорівки пошук мусить бути направлений на відшукування фінально-палеолітичних комплексів з близьким набором цих знарядь. Цілком зрозуміло, що при цьому слід враховувати як технічні показники, так і кількісне співвідношення основних груп інвентаря.

З цього погляду заслуговує на увагу комплекс, що походить з місцезнаходження Воро́на І, виявлений О. В. Бодяньським у 1954 р. при обстеженні лівого берега Дніпра. Оскільки матеріали Воро́на І поки що не введені в науковий обіг, слід навести основні дані щодо цієї пам'ятки з тим, щоб потім визначити ступінь близькості її з комплексом Осокорівки.

Стоянка Воро́на І розташована на горизонтальному виступі лівого схилу р. Воро́на, що впадає в Дніпро поблизу лівобережного с. Миклашево. Виступ, утворений вигином р. Воро́на, має овальні в плані обриси і підноситься над сучасним рівнем води в середньому на 2 м. Культурні залишки були виявлені на західній околиці мису при розміві пізнього лесу, перекритого тут шаром чорнозему. Глибина залягання знахідок 1,8—2,0 м від сучасної поверхні.

Відсутність дрібних уламків та відщепів, фауністичних решток, залишків вугілля та вохри, притаманних звичайно пам'яткам з чітко вираженим культурним шаром, дозволяє дійти висновку, що в даному разі на місцезнаходженні культурні залишки були знайдені у перевідкладеному вигляді.

За сировину правив кремій високої якості. Переважає чорний гальковий кремій з темною, інколи ніздрюватою поверхнею. В значно менших масштабах використовувався високоякісний крейдяний плитчастий кремій з обома рівними, паралельними поверхнями.

В результаті збору знахідок була одержана колекція з 274 виробів. Колекція складається з таких груп виробів.

⁸ В. Н. Даниленко. Волошский эппалеолитический могильник.— СЭ, № 3. М., 1955, стор. 61.

⁹ И. И. Гохман. Население Украины в эпоху мезолита и неолита. М., 1966, стор. 93.

¹⁰ Ю. Г. Колосов. Вказ. праця, стор. 43.

¹¹ Там же, стор. 44—45.

1. Група нуклеусів:
 нуклеуси 20 екз.
 поперечні сколи з нуклеусів 5 »
 реберчасті сколи з нуклеусів 4 »
2. Група заготовок:
 відщепи та знаряддя на них 69 »
 пластини та знаряддя на них 164 »
3. Група відходів:
 різцеві сколи 2 »
 обломки 10 »

Нуклеуси, знайдені на цій стоянці, становлять досить виразну групу виробів. За своїми морфологічними особливостями вони розподіляються таким чином.

- Нуклеуси одноплощинні:
- однобічні звичайні 5 екз.
 - однобічні плискаті 2 »
 - призматичні 1 »
 - пірамідальні 1 »
 - олівцеподібні 1 »
- Нуклеуси двоплощинні:
- однобічні з протилежачими площинами, звичайні 1 »
 - однобічні з протилежачими площинами, плискаті 1 »
 - двобічні з протилежачими площинами, призматичні 2 »
- Нуклеуси плитчасті 5 »

Не всі нуклеуси, наведені в списку, однаковою мірою довершені. Якщо одноплощинні односторонні звичайні не становлять сталої серії, то одноплощинні односторонні плискаті (рис. 1, 1, 8) мають майже

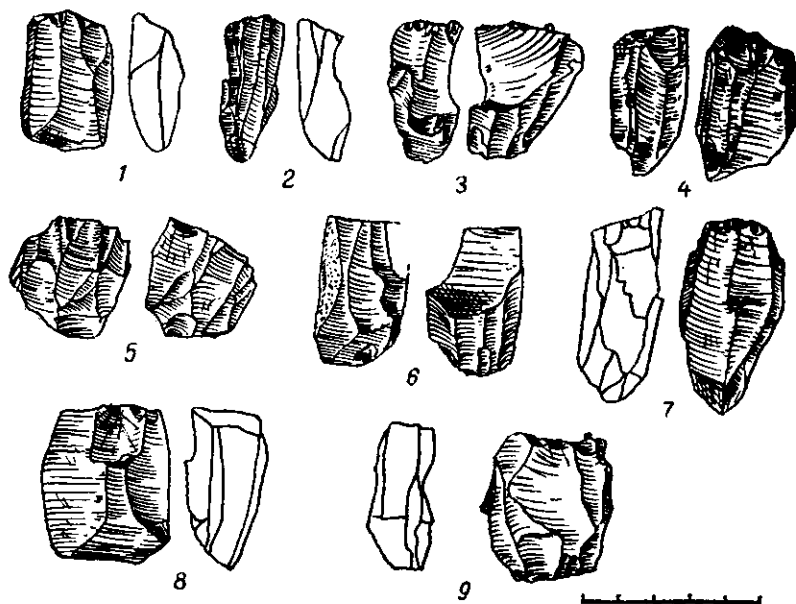

Рис. 1. Нуклеуси місцезнаходження Ворона І.

правильну чотирикутну форму і добре підготовлену робочу поверхню. Досить довершені також нуклеуси одноплощинний призматичний (рис. 1, 4) та пірамідальний (рис. 1, 7).

З-поміж двоплощинних нуклеусів вирізняються два вироби — це односторонній плискатий нуклеус (рис. 1, 9), близький за своїми морфологічними ознаками до нуклеусів одноплощинних односторонніх пли-

скатих, та двоплощинний призматичний (рис. 1, 6), пошкоджений, очевидно, в процесі його використання. Інші вироби цієї групи підготовлені досить недбало.

На особливу увагу заслуговують плитчасті нуклеуси (рис. 2, 1, 2, 4, 6) з крейдового плитчастого кременю високої якості. Характерно, що за ударну площину в наступній фазі використання цих нуклеусів пра-

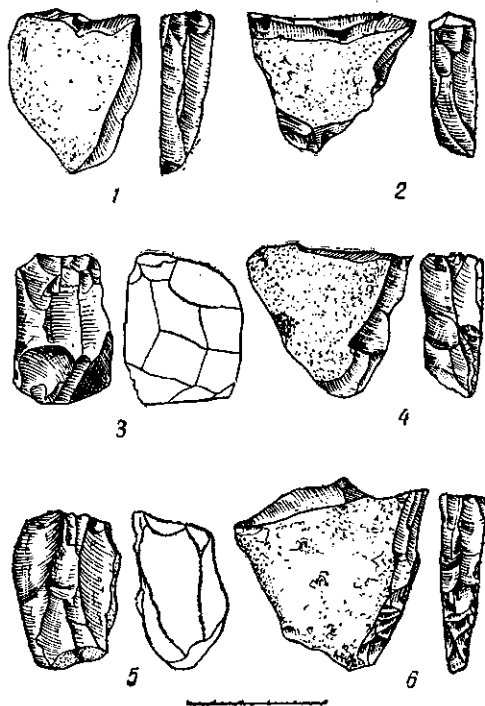

Рис. 2. Нуклеуси місцезнаходження Ворона І.

вила робоча поверхня попередньої фази їх використання. Так що за певних умов ці нуклеуси слід було б називати двоплощинними. Вони мають в профілі трикутну форму, де дві сторони утворені робочими поверхнями, а третя — невикористаним краєм плитки, що йшла у вжиток.

Типологія комплексу характеризується інвентарем, що складається з 68 завершених знарядь праці (табл. 1).

На долю скребоків (рис. 3), що становлять основну типологічну одиницю комплексу, припадає 70% всього інвентаря. Слід підкреслити, що переважання скребоків над іншими групами знарядь ні в якому разі не викликано перевідкладенням матеріалів пам'ятки. Оскільки скребки за розмірами не відрізняються від інших груп інвентаря, вони не могли відсортуватись таким чином, щоб скребки опинились в одному місці, а інші групи знарядь — в іншому.

Заготовками для виготовлення скребоків правили в основному пластини і відщепи з грубо обробленою спинкою. Більшість скребоків зберігають на спинці ділянки галькового покриття.

Основні морфологічні особливості скребоків відбиті в номенклатурному списку. Але слід додати, що деякі з пластинчастих скребоків мають леза, оформлені на вузькому кінці заготовки. Частина подвійних скребоків мають опукле лезо, поєднане зі скошеним. Десять скребоків з 48 наділені лезами високої форми.

Стосовно різців (рис. 4, 3—9, 11, 12, 16) треба сказати, що третину їх становлять так звані плоскі різці. Більшість серединних різців відноситься до різновиду багатofасеточних.

Типи знарядь	Вороно I	Осоко- рівка Шар З—В
Скребки пластинчасті на цілих пластинах опуклі	16	6
Скребки пластинчасті на цілих пластинах скошені	3	7
Скребки пластинчасті на вкорочених пластинах опуклі	9	1
Скребки пластинчасті на вкорочених пластинах скошені	—	1
Скребки відщепові на пластинчастих відщепах опуклі	5	8
Скребки відщепові на пластинчастих відщепах скошені	—	3
Скребки відщепові на пластинчастих відщепах прямі	—	1
Скребки відщепові на безформенних відщепах	8	2
Скребки округлі	1	1
Скребки подвійні	6	5
Різці бокові опуклоретушні	—	1
Різці бокові косоретушні	3	—
Різці бокові пряморетушні	1	—
Різці бокові ввігнуторетушні	1	—
Різці кутові	—	1
Різці серединні	3	—
Різці комбіновані	1	—
Пластини з ретушованим кінцем:		
косоретушні	1	—
пряморетушні	1	—
Вістря граветоїдні	1	1
Проколки	1	—
Знаряддя з виїмкою	3	1
Ретушовані пластини та відщепи	4	—
Трапеції	—	4

Не вдаючись до розгорнутих зіставлень комплексу Вороної I з іншими пам'ятками Надпоріжжя, зазначимо, що як з технічного, так і з типологічного погляду він являє собою комплекс унікальний. Серед пам'яток суміжних територій аналогічні або близькі комплекси відсутні, хоча пам'ятки з переважанням скребків над різцями є в Костюнківсько-Боршевському районі на Дону (нижній шар Костюнок IV¹², другий та п'ятий шари Костюнок I¹³, верхній шар Костюнок XII¹⁴, третій та четвертий шари Тельманської¹⁵, верхній шар стоянки Спіцина¹⁶), в басейні Дніпра (верхній шар Кирилівської стоянки¹⁷, Гінці¹⁸, Добраничівка¹⁹), на Десні (Пушкарі I²⁰).

Типологічний список Вороної I, фінально-палеолітичний час якої не викликає сумнівів, близький до списку інвентаря шару З—В Осокорів-

¹² А. Н. Рогачев. Костенки IV — поселение древнекаменного века на Дону.— МИА, № 5. М.— Л., 1955, стор. 122—132.

¹³ А. Н. Рогачев. Многослойные стоянки Костюнкoвско-Боршевского района на Дону и проблема развития культуры в эпоху верхнего палеолита на Русской равнине.— МИА, № 59. М.— Л., 1957, стор. 27—37.

¹⁴ Там же, стор. 61—70.

¹⁵ Там же, стор. 56, 60.

¹⁶ П. И. Борисковский. Очерки по палеолиту бассейна Дона.— МИА, № 121. М.— Л., 1963, стор. 108.

¹⁷ П. И. Борисковский. Палеолит Украины.— МИА, № 40. М.— Л., 1959, стор. 160.

¹⁸ Там же, стор. 317—319.

¹⁹ М. И. Гладких. Каменный инвентарь Добраничевского позднепалеолитического поселения (у друку).

²⁰ П. И. Борисковский. Вказ. праця, стор. 212—215.

ки. Обидві пам'ятки мають приблизно однакове кількісне співвідношення основних груп знарядь. Як у Вороній I, так і в Осокорівці для виготовлення знарядь використовувались однакові заготовки. В основному це великі пластини і відщепи нерідко з відносно неправильно обробленою спинкою. Цікаво, що значна частина знарядь обох пам'яток має на спинці ділянки з залишками жовневого покриття (серед скребків

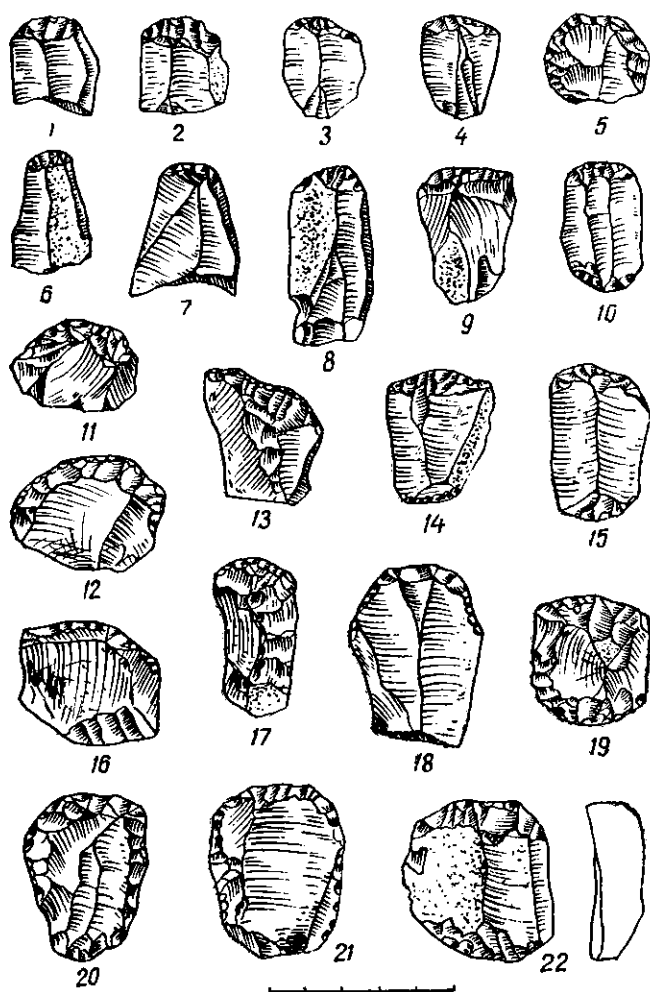

Рис. 3. Знаряддя місцезнаходження Ворона I.

Вороної I — 16 екземплярів, серед скребків Осокорівки — 12 екземплярів). Можна гадати, що в обох випадках при відборі заготовок основну увагу приділяли їх розмірам, причому нечіткість обробки верхньої поверхні не відігравала при цьому істотної ролі.

В тісному зв'язку з цим висновком слід розглядати і той факт, що розміри скребків — основної групи знарядь обох пам'яток — надзвичайно близькі між собою. На підтвердження цієї думки наводяться графіки, де зафіксовані абсолютні розміри цієї категорії виробничого інвентаря (рис. 5).

Наведені вище факти дозволяють дійти висновку, що між Вороною I та близькою до неї в часі Осокорівкою (шар 3—В) існують досить міцні техніко-типологічні зв'язки, які можуть свідчити про генетичну спорідненість цих пам'яток. Цілком можливо, що Ворона I та Осоко-

рівка (шар З—В) фіксують одне і те ж культурне явище на різних етапах його розвитку.

Ще наприкінці 40-х років М. Я. Рудинським була висунута думка про можливий зв'язок пізньомезолітичних пам'яток порогів з мезолітичними культурами Донбасу²¹. До останнього часу це була єдина в літературі точка зору щодо походження надпорізького мезоліту, яка спи-

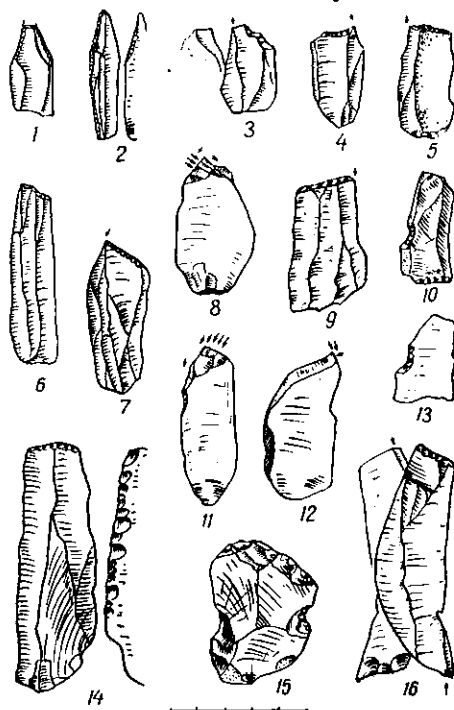

Рис. 4. Знаряддя місцезнаходження Ворона І.

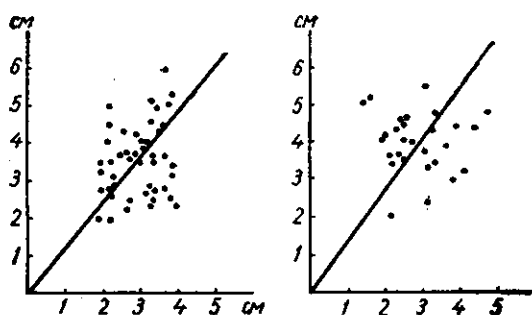

Рис. 5. Графіки обліку абсолютних величин скребків місцезнаходження Ворона І (зліва) та З—В шару мезолітичної стоянки Осокорівка (справа).

ралась на суто археологічний матеріал. Поява нових археологічних матеріалів значно розширила наші уявлення про походження надпорізького мезоліту. Генетична спорідненість між фінально-палеолітичним комплексом Ворона І та ранньомезолітичним комплексом Осокорівка (шар З—В), яка документується цілою низкою фактів, дає можливість говорити про наявність в мезоліті Надпоріжжя, поруч з принесеними елементами, місцевої генетичної підоснови.

²¹ М. Рудинський. Вказ. праця, стор. 273.

МЕСТНАЯ ГЕНЕТИЧЕСКАЯ ПОДОСНОВА НАДПОРОЖСКОГО МЕЗОЛИТА

Резюме

Накопление источниковедческой базы по позднему палеолиту Днепровского Надпорожья диктует необходимость выяснения его исторических судеб. В решении этой задачи основное место принадлежит попытке увязки финально-палеолитических комплексов порогов с надпорожскими комплексами раннемезолитического времени. В этой связи заслуживают внимания местонахождение Вороная I и стоянка Осокоровка (слой З—В). Устойчивые технико-типологические связи этих памятников позволяют заключить, что в данном случае речь идет об одном культурном явлении на различных этапах его развития. Таким образом, появилась возможность говорить о том, что в сложении надпорожского мезолита, наряду с привнесенными элементами, определенную роль играли местные генетические корни.